
DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2019.03.073>

УДК: 336.71:330.8

JEL: N23, N24

Тетяна Кричевська

НАЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ НІМЕЧЧИНИ: СТАНОВЛЕННЯ, ЕВОЛЮЦІЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

На основі логіко-історичного аналізу розвитку банківської системи Німеччини з'ясовано фактори збереження національної моделі банківської системи в умовах фінансової глобалізації та євроінтеграції. Показано, що специфіка німецької національної банківської системи: потужні родинні торговельні банки, великі універсальні банки, публічні ощадні, кооперативні банки, об'єднані в асоціації, фінансові інститути розвитку – значною мірою визначалася характером політичних інститутів та індустріалізації в країні. Виявлено, що виживання універсальних банків, публічних ощадних банків і кооперативних банків в умовах фінансової глобалізації, що штовхає фінансові системи до конвергенції з англосаксонською моделлю, стало можливим завдяки збереженню моделі відносин "клієнт-домашній банк" (втраченої для великих клієнтів) для малого і середнього бізнесу та інтеграції у модель виробництва диверсифікованої високоякісної продукції, що вимагає тісної кооперації між підприємствами великого та малого і середнього бізнесу. Доведено, що умовою виживання кооперативних і ощадних банків стало об'єднання в асоціації, центральні і регіональні інститути яких додавали професійності діяльності цих інститутів, розширювали коло можливих операцій і здійснювали пошук нових ідентичностей. Виявлено, що мотивами держави у збереженні інститутів публічних ощадних і кооперативних банків на різних етапах були: захист ремісників, фермерів і малого бізнесу як важливих інститутів німецького економічного і соціального порядку; мінімізація економічної концентрації; стимулювання конкуренції між банками; підтримка федералізму через локально-орієнтовану банківську систему. Зроблено висновок, що загальною місією публічних ощадних, кооперативних банків та фінансових інститутів розвитку є економічна і соціальна інтеграція суспільства, підтримка федерального державного устрою, тобто вони є інститутами стабільності і забезпечення довіри в найширшому сенсі.

Ключові слова: національна модель банківської системи, універсальні банки, публічні ощадні банки, кооперативні банки, асоціації, індустріалізація, глобалізація, довіра.

Фінансовий сектор зазнає стрімких змін в умовах глобалізації, процесів регіональної економічної інтеграції і розвитку технологій. Невідомо, що чекає на банки, зокрема інститут універсального банку,

Кричевська Тетяна Олександрівна (tetyanakrychevska75@gmail.com), канд. екон. наук, старш. наук. співр.; провідний науковий співробітник ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України".

© Т.Кричевська, 2019

ISSN 1811-3141. Економічна теорія. 2019. № 3: 73–100

73

і тим паче на національні моделі банківського бізнесу: уніфікація відповідно до "найкращої практики" з моделлю, що з ряду причин стає домінуючою у світі, втрата позицій під натиском фінтеху чи новий етап розвитку і трансформації. В країнах континентальної Європи ще з 1980-х років традиційні банківські інститути – комерційні, ощадні, кооперативні банки – зазнають жорсткої конкуренції з боку американських і британських інвестиційних банків. Євроінтеграційні процеси змушують відмовлятися від національних преференцій для деяких фінансових інститутів, що порушують умови конкуренції в ЄС. Серед цілей європейського проекту під назвою Союз ринку капіталу – створення єдиного ринку капіталу, зняття бар'єрів на шляху транскордонних інвестицій; диверсифікація фінансування економіки; сприяння залученню Європейським Союзом інвестицій з усього світу і посиленню його конкурентоспроможності¹. На нашу думку, ці заходи націлені на те, щоб, *поперше*, більш гнучкі, ніж банки, фінансові установи і нові фінансові інструменти виконали роль локомотиву прискорення економічного зростання, надаючи реальному сектору додаткової гнучкості завдяки широкому спектру фінансових інструментів, що відповідають різним стратегіям розвитку фірм, тобто ринок капіталу має виконати роль, подібну до тієї, яку в період індустріалізації виконували банки. А *по-друге*, розвиток ринку капіталу сприятиме посиленню трансмісії монетарної політики: завдяки зростанню спектра фінансових інструментів, які можуть у майбутньому стати об'єктами викупу Європейським центральним банком, а також завдяки включенню додаткових каналів монетарної трансмісії – ефектів багатства від зміни цін активів, які ефективно спрацювали у США (Кричевська, 2018. С. 334).

В Україні після кризи 2014 року профіль банківської системи зазнав кардинальної зміни: в процесі реформування регулятор прагнув позбавитися від "кептивних", "схемних" банків, банків – конвертаційних центрів, виявити і скоротити портфель кредитів пов'язаних осіб у великих універсальних банках. Усі ці специфічні фінансові інституції були частиною спотвореної інституційної структури вітчизняної економіки і могли залишатися життєздатними лише за певних економічних і політичних умов. Утвердження курсу на євроінтеграцію змушує переходити до інших бізнес-практик і регулювання, передусім у фінансовому секторі. Тож випереджаючий решту економіки у швидкості реформування, очищений банківський сектор сьогодні виглядає досить специфічно: на кінець березня 2019 року 55,3% активів припадає на державні банки, 29,9% – на банки іноземних банківських груп і лише 14,7% – на приватні банки з українським капіталом. Частка кредитів банків та інших позик у фінансуванні капітальних інвестицій впала з 17,1% у 2012 році до 6,7% у 2018; відношення кредитів нефінансовим корпораціям до ВВП впало з 50,6% ВВП у 2009 році до 24,2% ВВП у 2018. Невідомо – цей розрив між вітчизняними банками і реальним сектором економіки є тимчасовим чи початком нового етапу посилення інтеграції української економіки до світових фінансових ринків?

¹ Goals Of Capital Markets Union. Capital Markets Union. *European Commission Official Website*. URL: https://ec.europa.eu/info/system/files/goals-of-capital-markets-union_en.pdf

У контексті дослідження життєздатності банків і національних моделей банківської системи досвід Німеччини є унікальним, оскільки в країні – лідері євроінтеграційних процесів досі збережено характерну колись для більшості країн континентальної Європи модель банківського сектора, що складається з трьох основних груп: комерційних, публічних ощадних і кооперативних банків, а її банківській системі після Другої світової війни вдається уникати серйозних криз. Звісно, це не гарантує її збереження і надалі, але історія становлення цієї моделі і її відповідей на численні виклики дає можливість виявити деякі фактори життєздатності національних фінансових інститутів. Дослідженню історії банківської системи Німеччини та її окремих інститутів, її перспектив присвячено роботи Г.Вулфа, А.Гершенкрона, Г.Девіса, Д.Детцера, Р.Діга, І.Шнабель, П.Бера, Р.Шмідта, М.Прінца, Н.Фергюсона та ін., міжнародних організацій та науково-експертних центрів. Мета цієї статті – на основі логіко-історичного аналізу розвитку банківської системи Німеччини виявити фактори формування включених у національну модель економіки фінансових посередників та умови їхньої стійкості і здатності до трансформації в умовах екзистенційних викликів, зокрема глобалізаційних та інтеграційних процесів.

На початку XIX століття Німеччина складалася з мозаїки дрібних держав, герцогств і муніципалітетів, кожне з яких володіло певним рівнем суверенітету. Політична роздрібненість стала причиною пізньої індустріалізації і розвитку банківської справи. Німецькі держави користувалися послугами приватних банкірських домів і державних компаній, які поєднували банківську діяльність з торговими операціями. Найпотужнішою кредитною установою Пруссії в першій половині XIX століття став Пруський королівський банк морської торгівлі, заснований Фрідріхом Вільгельмом I в 1722 році, який з 1770-х років здійснював емісію банкнот і кредитував як зовнішню торгівлю, так і прусський уряд. Іншими державними банками з менш вузькими цілями були Ломбардний банк Брауншвейга та Королівський розрахунково-позичковий банк, заснований Фрідріхом Великим. Останній з 1846 року став відомим як Банк Пруссії, а з 1875 року – як Рейхсбанк (Davies, 2002. Р. 567–570). У 1770-х і 1780-х роках виникли установи аграрного кредиту у формі державних кооперативів, які кредитували великих землевласників під заставу землі.

Позаяк політична фрагментованість перешкоджала інтеграції локальних ринків капіталу, фінансування промисловості у Німеччині на цьому етапі здійснювалося за допомогою особистих і сімейних зв'язків. Найбільш потужними приватними банкірськими домами були банки Ротшильдів, Бетманів, Метцлерів, Герштадтів, Оппенгеймів, Штайнів. Наймогутнішим серед них був банківський дім Ротшильдів. Протягом 1810–1836 років п'ять синів Меєра Амшеля Ротшильда створили надзвичайно потужний міжнародний родинний бізнес з домами у Франкфурті, Відні, Парижі, Неаполі та Лондоні. Єдність і синергію роботи цих домів підтримували, зберігаючи вузькородинний характер бізнесу: Н.Фергюсон зазначає, що впродовж 1824–1877 років з 21 шлюбу нащадків Меєра Амшеля Ротшильда 15 було укладено безпосередньо між ними (Фергюсон, 2018. С. 171). Таким чином було капіталізовано

довіру між членами родини. Могутність банкірського дому Ротшильдів спиралася також на встановлення фінансових відносин з представниками владних кіл відповідних країн, які опинялися в залежності від них і змушені були проводити політику з урахуванням інтересів банкірів. Волюнтаристські дії проти впливових банкірів (як це було в часи Середньовіччя) загрожували зовнішньополітичними наслідками, та й вигода від довготривалих стосунків з фінансистами такого масштабу могла перевищувати зиск від одноразового пограбування. Ще однією складовою успіху дому Ротшильдів стала створена ними високоефективна система комунікації і розвідки.

Саме приватні банки відіграли провідну роль в організації і фінансуванні будівництва німецьких залізниць у 1830-х і 1840-х. Приватні банки Кельна відіграли важливу роль у фінансуванні інвестицій у Рурському регіоні, причому фінансування отримували переважно підприємці, яких вони знали особисто (Detzer et al. 2017. P. 18).

Згідно з гіпотезою А.Гершенкрона, пізня індустріалізація у Німеччині зумовила потребу у швидкому заснуванні великих промислових підприємств, які можуть отримати переваги від економіки масштабу (Gerschenkron, 1962). У 1850-х роках у німецьких державах заснують перші акціонерні банки. У 1848 – році європейських революцій – банкірський дім *Schaaffhausen* в Кельні було з державною допомогою реорганізовано в акціонерну компанію. *Допомога пруської держави банкові була продиктована бажанням врятувати не стільки власників банку, скільки його промислових клієнтів. Це був один із найбільш ранніх прикладів встановлення в Німеччині тісних зв'язків між банками, промисловістю і державою.* На думку А.Гершенкрона, поява інституту універсального банку в Німеччині значною мірою є адаптацією ідеї французького *Credit Mobilier* щодо надання довгострокових банківських кредитів на фінансування промислового розвитку. Мета стимулювання промислового розвитку ще очевидніше простежується у створенні акціонерного *Bank fur Handel und Industrie*, заснованого групою банкірів в 1853 році в Дармштадті (оскільки у Франкфурті та Берліні панували Ротшильди). Його початковий статут уповноважував банк "здійснювати або брати участь в підтримці нових компаній ... і випускати або купувати акції і боргові цінні папери таких компаній ..., брати участь у фінансових операціях та інвестиціях урядів і проводити всі банківські операції". Його перший річний звіт описував й інші цілі банку, такі як "сприяння експортній торгівлі і тисячі інших зв'язків між німецькою промисловістю і грошовим ринком" (Davies, 2002. P. 570). Під час першої хвилі заснування акціонерних банків у Німеччині у 1850-х було також створено банки *Disconto Gesellschaft* (1851), *Darmstädter Bank* (1853), *Berliner Handelsgesellschaft* (1853).

Німецькі банки успішно поєднували довгострокові капіталовкладення з короткостроковими операціями комерційних банків. Тож вони були набагато стійкішими фінансовими установами, ніж французький *Credit Mobilier* з його надмірним портфелем промислових інвестицій і залежністю від ринку акцій. При цьому німецькі універсальні банки встановили максимально тісний зв'язок з промисловими підприємства-

ми. Вони не тільки володіли значними пакетами акцій, які давали їм представництво в наглядових радах підприємств, а й здійснювали довірче управління акціями від імені своїх клієнтів. До Першої світової війни пріоритетними сферами інтересу універсальних німецьких банків стали галузі важкої промисловості: вуглевидобування, чорна металургія, електротехнічне і загальне машинобудування, хімічна промисловість (Gerschenkron, 1962).

Друга хвиля заснування акціонерних банків у Німеччині була пов'язана з об'єднанням німецьких земель. Процес централізації розпочала Пруссія, скасувавши всі внутрішні мита в 1816–1818 роках, її приклад наслідували інші. Після укладення політичного союзу – нового Рейху – в 1871 році було запроваджено золотий стандарт із маркою як єдиною валютою. Аби завершити процес монетарного об'єднання, Банк Пруссії був перетворений на Рейхсбанк (1875), що став єдиним емітентом банкнот замість близько тридцяти державних банків. Таким чином, у третій чверті XIX століття єдине королівство, єдина валюта, єдиний емітент банкнот і єдиний центральний банк забезпечили основу для розвитку німецької промисловості і банківської справи (Davies, 2002. P. 567–570).

Отримавши інституційні передумови, індустріалізація потребувала значних капіталів. *Піднесення підприємницької активності внаслідок об'єднання Німеччини в 1871 році, виплати Франції репарацій після війни, а також ухвалення у червні 1870 року більш ліберального закону про компанії сприяли стрімкому зростанню в країні кількості акціонерних компаній, в тому числі банків.* Лише протягом 1870–1872 років було засновано 107 акціонерних банків. Більшість із них не пережили кризи 1873 року, але серед тих, що вистояли, три згодом стали найбільшими і найуспішнішими німецькими банками: *Commerz und Disconto*, утворений в Гамбурзі (1870), *Deutsche Bank* (Берлін, 1870) і *Dresdner Bank* (1872). Тоді як *Dresdner Bank* слідував традиції *Credit Mobilier*, два інших більше нагадували англійські банки, зосереджуючись на фінансуванні міжнародної торгівлі, принаймні в першу декаду свого існування. Спочатку здавалося, що в Німеччині, як і у Франції, банки поділяться на депозитні та інвестиційні, але цей період тривав недовго, і з 1880-х уже всі великі банки мали тісні і тривалі зв'язки з німецькою промисловістю (Davies, 2002. P. 571).

У Німеччині було реалізовано дві різні, але однаково успішні регіональні моделі індустріалізації і організації виробництва. Для першої характерне домінування великих, вертикально інтегрованих фірм. Ці фірми стали великими частково через технічну природу виробництва, але також через брак інфраструктури, що змусив їх брати більшість стадій виробництва під свій контроль. Великі потреби в капіталі цих галузей привели до формування тісних взаємозв'язків з великими банками. Найяскравішим прикладом такого промислового порядку є регіон Рур землі Північний Рейн-Вестфалія – центру вугільної, металургійної та інших галузей важкої промисловості. Друга модель промислової організації характеризується децентралізованим виробництвом на малих фірмах, зосереджених у певному географічному регіоні. Просторова близькість сприяла прямій кооперації між цими фірмами і непрямій кооперації

через локальні організації, що надавали їм приватні і колективні блага, необхідні для ефективної роботи. Прикладом регіону з таким промисловим порядком є земля Баден-Вюртемберг. Ці регіональні відмінності у промисловій організації різних регіонів Німеччини зумовили появу в них відмінних груп банків у XIX столітті. Великі комерційні банки зосереджені в Рурі і великих містах Німеччини. В інших регіонах сильнішими є кооперативні і публічні ощадні банки (Deeg, 1999. Р. 31).

Історія ощадних банків починається у кінці XVIII століття, коли в німецьких торгових містах почали створювати ощадні банки для допомоги бідним. Це стало можливим завдяки формуванню нового погляду на бідність в епоху Просвітництва. Реформація ставила під сумнів положення про бідність як Божий промисел, єдиною реакцією на який може бути лише роздача милостині. Справді, як пише М.Вебер, середньовічна етика не лише допускала жебрацтво, але навіть підносила його певний ідеал в жебрущих чернечих орденях. В миру жебраків також визначали як певний стан, роль якого полягала у створенні для заможних сприятливої можливості творити добрі справи, подаючи милостиню (Вебер, 1990. С. 203). Реформація породила нове, негативне сприйняття бідності на основі концепції професійного покликання. Ощадливість – регулярне відкладення грошей і впорядкування життя за допомогою заощаджень "на чорний день" – стала невід'ємним елементом раціональної організації життя протестантського етосу. Саме цій меті слугували ощадні банки. Заощадження у протестантській етиці слугують ще одній цілі – вкладенню у справу, що робиться на славу Божу, але цій цілі (принаймні на початку свого існування) більше відповідав інший тип кредитних інститутів, створених у Німеччині, – кооперативні банки, про які йтиметься нижче.

Перші ощадні банки в Німеччині – це були прості, спочатку приватні інституції, що залучали ощадні вклади та інвестували їх переважно в державні облігації і меншою мірою у кредити місцевим урядам і населенню. Однією з перших інституцій з бізнес-моделлю сучасного ощадного банку стала *Ersparungscasse der Hamburgischen Allgemeinen Versorgungsanstalt*, заснована у Гамбурзі (1778) багатими купцями, службовцями і вченими.

Перший ощадний банк з муніципальними гарантіями було створено у Геттінгені для боротьби з бідністю (1801). Ощадні банки стали важливим джерелом ресурсів для місцевих урядів, особливо для фінансування міської інфраструктури. У середині XIX століття уряди німецьких земель створювали ощадні банки, аби запобігти революційному руху. Завдяки новому сприятливому законодавству і підтримці з боку земель число ощадних банків швидко зростало, вони нарощували кредитування купців, ремісників і фермерів. В 1850 році їх уже налічувалося 630, а в 1903 – 2834². Втім, через законодавчі обмеження ощадні банки вкладали залучені кошти переважно в низькоризикові іпотечні кредити і цінні папери земель, а не в кредити малому бізнесу. Тож протягом XIX століття ощадні банки відігравали порівняно незначну роль у німецькій індустріалізації (Deeg, 1999. Р. 34).

² German public bank. Wikipedia. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/German_public_bank

Натомість інститутом, що зробив для найширших кіл суспільства доступними не лише надійні заощадження, а й кредити, стали кооперативні банки. Серед основних передумов їхньої появи дослідники називають такі. Зростання централізованого великого промислового виробництва у другій половині XIX століття загрожувало міським ремісникам і сільським фермерам. Англійський дослідник, автор книги "Народні банки: історія соціального і економічного успіху" (1896) Г.Вулф зазначає, що ідеологів і засновників кредитної кооперації спонукали нестатки і голод, які панували в Німеччині у ті часи (Wolf, 1896. Р. 72). М.Прінц вказує, що передумови для кооперації в аграрному секторі були закладені руйнуванням феодальної системи – реформою, що отримала назву "звільнення селян" (Bauernfreierung), – спочатку у Пруссії, а потім в інших німецьких землях, внаслідок якої фермери після сплати викупу ставали власниками своїх земель. Звільнення селян відповідало прусській традиції "революції згори", тобто поєднання економічної лібералізації з політичними обмеженнями задля недопущення масових заворушень. М.Прінц доводить, що розквіт кооперативного руху і зокрема кредитної кооперації не став би можливим без згоди держави. На тлі революцій у країнах континентальної Європи показовим був досвід Англії, якій вдалося уникнути революції, оскільки кооперативний рух сприяв мирній інтеграції нижчих класів у буржуазне суспільство. М.Прінц зазначає, що становленню кооперації передувало і супроводжувало її поширення напівофіційних фермерських асоціацій (Landwirtschaftliches Vereinswesen), які фінансувалися адміністраціями земель. Ці сільськогосподарські асоціації почали створювати ще у XVIII столітті, а після звільнення селян вони зазнали стрімкого розвитку. Вони мали регіональні організації, а з 1850-х почали проводити національні конференції. В кінці XIX століття більшість німецьких фермерів належала до такого роду асоціацій (Prinz, 2002). Тож на момент початку кооперативного руху селяни вже мали досвід самоорганізації, але під наглядом держави.

Двома основними типами кооперативних банків у Німеччині стали міські банки Шульце-Деліча (відомі під назвою фольксбанки) і аграрні кооперативи Райффайзена.

Г.Шульце-Деліч – суддя міста Деліч, у 1849 році створив кооперативні асоціації для спільного придбання сировини теслями і шевцями, що давало ремісникам значні цінові переваги, а у 1850 – першу кредитну асоціацію³. Спочатку це була благодійна інституція, де кошти надавали члени, які не збиралися брати в ній кредити. Але поступово Шульце перейшов до формату самопомоги. Його банки ставали кооперативними у тому сенсі, що кредит могли отримати тільки члени, які регулярно заощаджували деякі суми до досягнення ними певних розмірів. Основне завдання кредитних кооперативів Шульце формулював як "залучення позичкового капіталу без "гарантійного капіталу". Субститутом останнього стала повна (необмежена) відповідальність членів кооперативу за його зобов'язаннями, принцип "один за всіх і всі за одного". Ця умова була більш необхідною на початковому етапі функціонування

³ First commercial cooperatives. Prehistory. DZ Bank. URL: https://www.dzbank.com/content/dzbank_com/en/home/dz_bank/profile/history.html

кооперативних банків, а надалі їхній успіх забезпечував необхідну довіру кредиторів і без цього. У Німеччині на момент, коли Шульце починав свою діяльність, іншої форми спільної відповідальності і не було. Навіть у Британії, батьківщині обмежених зобов'язань, ще не ухвалили Акт про обмежені зобов'язання. Але й після того, як у 1889 році в Німеччині було ухвалено закон, який дозволяв створювати асоціації з обмеженою відповідальністю і заохочував асоціації з повною відповідальністю її обмежувати, більшість кредитних кооперативів продовжували діяти на умовах повної фінансової відповідальності їхніх членів.

Наріжним каменем системи був примус членів кредитних кооперативів до заощаджень, регулярних і стабільних. Невипадково в народі банки Шульце-Деліча називали банками примусових заощаджень (Zwangs-sparcassen). Тож ці банки були передусім ощадними, а потім уже кредитними. Прагнення людей отримати кредит змушувало їх ставати членами кооперативів і перетворювало їх на ощадливих осіб.

Проект Шульце в його початковій концепції можна коротко описати так: 1) кожен член, вступаючи до кооперативу, отримував одну акцію, аби запобігти встановленню контролю над банком кількома власниками. Вартість акцій була достатньо високою, щоб її неможливо було сплатити відразу, і члени кооперативу вносили кошти поступово, здійснюючи заощадження; 2) об'єкт застави під час ухвалення рішення про надання кредиту мав значно більше значення, ніж ціль кредиту чи особа позичальника; 3) кредити надавалися на три місяці з можливістю одноразової пролонгації у виняткових випадках; 4) відсоткові ставки були високими (по-перше, бо позичальник приходив з ринку, де домінували лихварі і, по-друге, для забезпечення гідної платні адміністраторам кооперативу (які обиралися з-поміж його членів)); 5) серед членів кредитних кооперативів Шульце майже не було представників робітничого класу – більшість становили дрібні торговці, дрібні землевласники, дрібні ремісники; 6) кооперативним банкам Шульце-Деліча було дозволено працювати з клієнтами з досить широких географічних територій, аби забезпечити належну диверсифікацію і максимізувати прибутки.

Г.Вулф критикує кооперативні банки Шульце за відступ від власне кооперативного принципу, погоджуючись із сучасниками, що називали їх звичайними торговельними банками, оскільки вони дбали більше про прибуток акціонерів, аніж про доступність кредитів для позичальників. Система оплати праці адміністративного персоналу, що передбачала щедрі комісійні, заохочувала їх до надміру ризикованих операцій. Зазвичай, банкрутства банків Шульце відбувалися внаслідок надання великих кредитів членам Комітету чи аудиторської ради без адекватного забезпечення. Тож не дивно, що значну частину таких банків було ліквідовано і чимало перетворено на акціонерні товариства (Wolf, 1896. P. 81–102).

Творцем іншого типу кредитних кооперативів став Ф.Райффайзен – мер аграрного містечка Вейербуша, розміщеного в депресивному регіоні. За словами Г.Вулфа, в регіоні, де працював Ф.Райффайзен, у селян практично не залишилося майна, не заставленого лихварям (Wolf, 1896. P. 117). Почавши із заснування кооперативної пекарні у 1848 р., потім кооперативних асоціацій з купівлі худоби, у 1849 р.

Раффайзен створив перший "позичковий банк". Перші асоціації, засновані Райффайзенем у 1840-х і 1850-х роках серед сільського населення, були радше благодійними організаціями для нужденних. Райффайзен мав патерналістські погляди на суспільство, вважаючи, що моральним обов'язком багатих є допомога бідним. Лише крах кількох організацій, заснованих на благодійності, змусив його розглянути інші форми організації (Prinz, 2002). Якщо банки Шульце діяли у містах, для міщан, причому не найбідніших, то Райффайзен, навпаки, прагнув допомогти найзлиденнішим, а його банки кредитували передусім селян. Це зумовило ряд відмінностей від міських кредитних кооперативів Шульце. *По-перше, від членів кооперативу не вимагали обов'язкових вступних внесків чи придбання акцій.* Коли ж у 1889 р. було ухвалено Закон "Про кооперативи", що робив придбання акцій членами кооперативів обов'язковим, асоціації Райффайзена зробили ці внески мінімальними (Wolf, 1896. P. 124). *По-друге, кредити були довгостроковими.* Логіка була такою: якщо гроші потрібні для купівлі зерна чи кормів, то відповідний прибуток позичальник отримає не раніше, як через рік. Якщо ж позику брали на дренаж поля, кредит міг бути наданий на два, п'ять, десять чи більше років. *По-третє, отримання прибутку не було метою цих інститутів, проте вони мусили вести економічно ефективну діяльність, аби від збитків не постраждало особисте майно членів, що несли повну відповідальність за зобов'язаннями банку.* Оскільки отримання прибутків не було метою позичкових асоціацій, Райффайзен виступав проти виплати дивідендів. Коли ж Закон 1889 р. зобов'язав виплачувати дивіденди, їх стали перераховувати у два резервних фонди. *Отже, члени кредитних кооперативів Райффайзена не отримували жодної вигоди, окрім привілею запозичення, а резерви могли бути використані лише на місцеві суспільно-корисні справи (Wolf, 1896. P. 122–124).*

По-четверте, географічні межі діяльності банків Райффайзена були досить вузькими, що дозволяло більш ретельно відбирати і моніторити позичальників та їхню діяльність. Кожна асоціація обмежувалася одним адміністративним округом, а якщо той був надто малим (менше 400 мешканців), то двома чи трьома.

По-п'яте, у відборі членів кооперативу домінували міркування безпеки. Аби не спотворювати стимули членів керівних органів кооперативу, жоден з членів адміністративного апарату не отримував фінансової винагороди – ні у вигляді заробітної плати, ні у вигляді комісійних, тож вони несли таку саму відповідальність за ризики, як й інші учасники. Необмежені зобов'язання гарантували достатньо ретельний відбір кооперативним банком своїх членів. *Отже, кооперативи відігравали важливу функцію моральної освіти.* Щотримісяці наглядова рада асоціації збиралася для перевірки фінансового стану боржників і використання позичених коштів. У разі невиконання умов позички її відкликали, попереджаючи позичальника за чотири тижні.

Якщо для інших кооперативних банків необмежена фінансова відповідальність їхніх членів була радше вимушеним кроком для завоювання кредитоспроможності і об'єднання людей на стартовому етапі, то Райффайзен вбачав у ній незамінний основний рушій сільської кооперації (Prinz, 2002).

Позичальник був зобов'язаний виплачувати тіло кредиту і відсотки у чітко встановлені дні, що виховувало у селянах пунктуальність й інші ділові якості. Джерелом кредитування слугували або заощадження, що зберігалися в банку, або запозичення. Спочатку залучити такі запозичення було нелегко, але з часом зразкова організація бізнесу і високі гарантії у вигляді необмеженої фінансової відповідальності членів кооперативів зробили можливим залучення асоціаціями Райффайзена позичкових коштів як від публічних, так і від приватних банків на найвигідніших умовах (Wolf, 1896. P. 123–127).

По-шосте, відсутність цілі максимізації прибутку зумовлювала простоту бізнес-моделі банківської діяльності. Єдиним бізнесом асоціацій були запозичення і кредитування, усі потенційні втрати були чітко видні, не було несподіваних втрат, пов'язаних зі складністю бізнесових схем. Надійність установ Райффайзена була такою високою, що під час воєн 1866 і 1870 рр., коли вкладники масово вилучали депозити з інших банків, в банках Райффайзена навпаки, спостерігався наплив вкладників, при тому, що вони не отримували там жодних відсотків.

По-сьоме, кооперативи Райффайзена були багатоцільовими підприємствами, що надавали членам широкий спектр послуг. Він не лише залучав заощадження і надавав кредити, а й закуповував насіння, добрива, машини, займався продажем продукції і навіть організував спільне виробництво (Prinz, 2002).

Перша фаза індустріалізації у Німеччині характеризувалася значною фінансовою нестабільністю і кризами 1847–1848 рр., 1857–1858 і 1873–1876 рр., що призвели до банкрутства багатьох промислових підприємств і банків. Друга фаза промислової експансії у Німеччині відбулася у 1880–1914 рр. і супроводжувалася стрімким економічним зростанням. Якщо у 1880 році Британія виробляла удвічі більше сталі, ніж Німеччина, то в 1913 році ситуація змінилася на протилежну. Протягом економічного буму 1895–1913 років відбулася потужна концентрація німецької промисловості і сектора комерційних банків. До 1913 року вісім німецьких банків стали великими банками, три найбільших за розміром балансу підприємства були банками і з 25 найбільших підприємств 17 були банками.

Великі банки фінансували переважно великі підприємства добувної, металургійної, машинобудівної, хімічної і електричної галузей через надання короткострокових кредитів з пролонгацією, і самі у разі потреби могли рефінансувати ці кредити через емісію цінних паперів на ринку капіталу. Ці банки також надавали послуги андеррайтингу великим промисловим підприємствам.

На відміну від першої фази індустріалізації, вже з 1880-х років банки уникали прямого володіння акціями в компаніях, аби не постраждати у разі падіння їхньої вартості. Проте, якщо компанії зазнавали фінансових труднощів, банки могли конвертувати кредити у акції. Іншою важливою тенденцією було те, що у відповідь на посилення конкуренції і падіння прибутковості з початком кризи у 1873 році великі банки почали сприяти формуванню картелів для запобігання конкуренції між підприємствами, які вони фінансували (Detzer et al., 2017. P. 19–20).

В умовах динамічного економічного зростання з 1895 року великі берлінські банки почали розбудовувати мережу філій в провінціях і купувати провінційні банки, особливо у промислових регіонах, таких як Рур, Сілезія і Вюртемберг (Deeg, 1999. P. 40).

З кінця 1870-х великі банки здебільшого кредитували промислові підприємства через їхні поточні рахунки. Натомість ощадні і кооперативні банки не мали права відкривати поточні рахунки, що обмежувало їхню конкурентоспроможність порівняно з комерційними банками. Окрім того, в умовах зростання великого бізнесу виживання малих і середніх підприємств також потребувало модернізації, для якої ресурсів окремих невеликих ощадних чи кооперативних інститутів було недостатньо. Тож виживання і подальший розвиток цих двох типів кредитних інститутів став нерозривно взаємопов'язаним із розвитком малого і середнього бізнесу. У подальшому розвитку ощадних і кооперативних банків можна виділити такі тенденції: 1) посилення внутрігрупової кооперації і зрештою формування асоціативної системи задля більш ефективного використання коштів, організації розрахунків, отримання ефекту масштабу, розширення кола операцій і формування та відстоювання інституційної ідентичності; 2) балансування між тенденцією до конвергенції з інститутами універсального банку у деяких аспектах і збереженням особливого статусу та привілеїв з огляду на особливу соціально-економічну місію.

Формування асоціативної структури фольксбанків простежується ще з 1861 року, коли було створено центральну установу для таких кооперативів, якою керував сам Шульце-Деліч⁴. У 1864 році у Берліні було створено центральний банк кооперативних банків. Кредитні асоціації Райффайзена в кожному окрузі мали Спілку кредитних асоціацій, на чолі всієї мережі асоціацій Райффайзена стояла центральна установа, а у 1876 році було утворено центральний банк кооперативних банків Райффайзена⁵. Як зазначає М.Прінц, *центральні установи, де працювали професіонали і здійснювали складні операції з управління грошовими потоками, збалансовували систему, на іншому полюсі якої були об'єднання індивідів, що здебільшого не мали фінансової професійної підготовки, але мали високий рівень інформованості про клієнтів і незалежності в ухваленні рішень* (Prinz, 2002).

Кооперативні банки, яким дедалі важче ставало задовольняти зростаючі потреби своїх членів, домоглися ухвалення нового Імперського закону про кооперативи у 1889 році, який дозволив їм відкривати поточні рахунки. У 1895 році уряд Пруссії, щоб захистити фермерів і ремісників від пролетаризації, створив *Preussenkasse* – незалежну організацію яка виступала центральним банком для кооперативів, діяла згідно з державним законом і отримала капітал від уряду⁶. Значна частина кооперативного сектора відмовилася працювати з державою з огляду на те, що це суперечить принципам самопомочі. Загалом на

⁴ First commercial cooperatives. Prehistory. *DZ Bank*. URL: https://www.dzbank.com/content/dzbank_com/en/home/dz_bank/profile/history.html

⁵ Ibid.

⁶ First institutions. *DZ Bank*. URL: https://www.dzbank.com/content/dzbank_com/en/home/dz_bank/profile/history.html

початку ХХ століття організація кооперативів і відповідно кооперативних банків була дуже фрагментованою: існувало чотири великих центральних асоціацій для кооперативів Шульце-Деліча, Райффайзена, Гааса і Кортхауса і відповідно чотири національних організації, які конкурували між собою як центральні інституції для мережі кооперативів.

В останні десятиліття ХІХ століття ощадні банки також почали створювати регіональні асоціації. У 1884 році кілька регіональних асоціацій об'єдналися для створення національної асоціації. Національна асоціація ощадних банків домоглася ухвалення у 1908 році імперського закону, що дозволяв ощадним банкам здійснювати безготівкові перекази, відкривати поточні рахунки і депозити у цінних паперах. Для організації системи безготівкових розрахунків ощадні банки об'єднувалися в регіональні розрахункові асоціації і засновували регіональні клірингові банки (з часом ці банки, що тісно співпрацювали з урядами відповідних земель, отримали назву ландесбанків – банків земель, оскільки їхня роль як банків місцевих урядів набувала важливішого значення, ніж організація безготівкових розрахунків). У 1916 році регіональні асоціації об'єдналися в центральну розрахункову асоціацію, а через два роки утворили центральний кліринговий банк у Берліні. *Так запровадження безготівкових переказів сприяло формуванню федеральної асоціативної структури ощадних банків і посиленню кооперації між ними (Deeg, 1999. Р. 35–37).*

Гіперінфляція у Німеччині 1920-х років зробила трансформацію ощадних банків незворотною. Щоб вижити в таких умовах, ощадні банки мусили збільшити надання короткострокових послуг, що сприяло розвитку системи безготівкових розрахунків. З посиленням інфляції уряди земель змушені були ще більше лібералізувати діяльність ощадних банків. Втім, *місцеві органи влади не просто реагували на кризову ситуацію – вони були переконані, що приватний банківський сектор не надавав достатнього капіталу малому і середньому бізнесу, і вважали лібералізацію діяльності публічних ощадних банків вирішенням цієї проблеми.* Справді, в регіонах, де великі комерційні банки придбали провінційні банки, вони зазвичай менше кредитували малий і середній бізнес, ніж провінційні банки. Таким чином, до кінця періоду гіперінфляції у 1923 році більшість німецьких земель значно розширили спектр фінансових послуг, дозволених ощадним банкам, що ще більше наближувало останні до універсальних банків.

Щодо кооперативних банків гіперінфляція мала змішані наслідки. З одного боку, багато кооперативів збанкрутували. З іншого боку, держава через *Preussenkasse* докапіталізувала значну кількість кооперативів, рятуючи як їх самих, так і малий і середній бізнес, який вони обслуговували. Рекапіталізація самого *Preussenkasse* у 1924 році дала можливість кооперативним банкам стати співвласниками банку. Так було знайдено компромісне вирішення ідеологічних розбіжностей серед кооперативних банків щодо їхніх відносин з державою, і більшість кооперативних банків почали працювати з *Preussenkasse*. За посередництва президента *Preussenkasse* відбулося злиття між національними асоціаціями кооперативів Райффайзена і Гааса. Так 29 липня 1929 року було утворено найбільшу у світі асоціацію кооперативів, до якої

входили 36 тис. кооперативів і 4 млн індивідуальних членів⁷. Тож у кінці 1920-х сектор кооперативних банків набув чіткої трирівневої асоціативної структури. Завдяки доповненням до закону про кооперативи протягом 1920-х кооперативні банки значно розширили спектр пропонувананих фінансових послуг.

Протягом 1913–1928 років завдяки запровадженню системи безготівкових переказів публічні ощадні банки збільшили ринкову частку у короткостроковому кредитуванні з 9,2 до 32,2%. Комерційні і кооперативні банки почали політичну кампанію за позбавлення публічних банків права здійснювати короткострокове кредитування, доводячи, що така діяльність, особливо овердрафти, є оподаткованою комерційною діяльністю і тому не повинна здійснюватися сектором публічних ощадних банків, звільнених від оподаткування. Відстоюючи зростання своєї комерційної активності, ощадні банки розробили нове визначення своєї соціальної і економічної ролі. *Вона полягала, по-перше, у заповненні таких провалів між сферами діяльності великих комерційних банків і малих кооперативних банків, як фінансування малого та середнього бізнесу, публічної інфраструктури та інших суспільних благ, і, по-друге, у протидії зростаючій централізації і концентрації в економіці.*

Кілька років інтенсивного політичного протистояння завершилися ухваленням у 1928 році німецьким урядом нових нормативних документів про ощадні банки, у яких було збережено звільнення від оподаткування кредитування ощадними банками малого і середнього бізнесу і операцій з поточними рахунками. У 1928 році три банківських групи – комерційні, ощадні і кооперативні – уклали приватну, але санкціоновану державою Угоду про конкуренцію, згідно з якою приватні банки припинили протест проти комерційної діяльності ощадних банків, а останні обіцяли утримуватися від надання великих промислових кредитів.

Таким чином, на посилення концентрації в промисловості і секторі комерційних банків і експансію останніх у регіони ощадні і кооперативні банки відповіли посиленням універсалізації і кооперації у межах асоціацій. Тож у 1920-х роках чітко сформувалася модель групової конкуренції між комерційними банками з розгалуженою мережею філій і об'єднаними в асоціації групами публічних ощадних і кооперативних банків.

Посилення конкуренції спричинило дві небезпечні тенденції у поведінці банків: *по-перше*, боротьба за депозити змусила комерційні банки збільшити зовнішні запозичення, а *по-друге*, падіння прибутковості збільшувало схильність банків до ризику. Особливо це стосувалося великих берлінських банків, які активно залучали зовнішні депозити (у 1929 році останні становили 42% депозитів цієї групи банків і на 70% перевищували резерви Рейхсбанку) і надавали надто великі кредити окремим позичальникам. Найвідомішим прикладом такого кредиту був кредит текстильному гіганту *Nordwolle*, наданий Данатбанком (*Danatbank*) у розмірі 40% капіталу банку (потім саме банкрутство Данатбанку стало тригером банківської паніки у Німеччині в 1931 р.) (*Schnabel, 2004*).

У міжвоєнний період Рейхсбанк, прагнучи підтримати відбудову економіки, проводив експансійну монетарну політику і практично без

⁷ Ibid.

обмежень редисконтував векселі, що відповідали певним вимогам. Втім, в умовах гіперінфляції Рейхсбанк тимчасово заморозив рефінансування банків, але продовжував підтримувати великі банки, які кредитували великі підприємства та експорт, і були надто великими, аби збанкрутувати (і при цьому проводили надто ризиковану депозитну і кредитну політику).

Усе це завершилося банківською кризою і виходом країни із золотого стандарту. У відповідь уряд і Рейхсбанк не лише запровадили спеціальне банківське регулювання (що зробили й інші країни після Великої депресії), але й почали цілеспрямовано підтримували диверсифіковану структуру банківської системи: комерційні, публічні ощадні і кооперативні банки.

Після кризи з восьми великих берлінських банків залишилося три, і в усіх із них, окрім Дойчебанку, більшість капіталу належало державі.

Під час банківської кризи ощадні банки постраждали ще більше, ніж комерційні. Падіння доходів і зростання соціальних виплат після 1929 року привели до збільшення запозичень місцевих органів влади в ощадних банках. Під час кризи багато місцевих органів влади не змогли повернути борги, що призвело до неплатоспроможності їхніх ощадних банків. *Аби врятувати ощадні банки від зловживань місцевих органів влади, національний уряд перетворив їх на юридично незалежні банки (хоча у публічній власності і з гарантіями місцевих органів за депозитами). Якщо до того часу вони були більш чи менш інструментами місцевих урядів, часткова незалежність посилила їхній вплив на бізнес-практику, рішення і цілі.*

Сектор кооперативних банків пережив банківську кризу 1931 року без помітних втрат – вище ми зазначали, що навіть у розпал кризи там спостерігався приплив депозитів. *Preussenkasse* у 1932 році було перейменовано у *Deutsche Zentralgenossenschaftskasse*, який став єдиною центральною кредитною інституцією у трирівневій системі банківських кооперативів⁸.

Після завершення Другої світової війни країни-переможці, прагнучи запобігти концентрації влади у Німеччині, розбили три великих банки на 30 незалежних регіональних банків, а вище керівництво було ув'язнене за співучасть у нацистських військових злочинах. Втім, мірою посилення Холодної війни союзники дедалі більше прагнули відновити успішну економіку у Німеччині. Тож банкам дозволено було знову об'єднатися: у березні 1953 року було ухвалено "Закон про великі банки", який дозволив часткове злиття регіональних інституцій, а в 1956 році дозволено повне відновлення великих банків. *Deutsche Bank* і *Dresdner Bank* були відновлені як об'єднані інститути у 1957 році, а *Commerzbank* – у 1958 році (*Detzer et al*, 2017. Р. 23).

Відразу після війни окупаційні адміністрації розглядали ландесбанки як необов'язкову форму концентрації і прагнули їх ліквідувати, але ощадні банки зуміли переконати владу в їхній необхідності. У більшості земель уряди земель стали основними акціонерами регіональних ландесбанків. Землям потрібні були банки, які б допомагали їм

⁸ Ibid.

здійснювати управління численними програмами відбудови і обслуговувати загальні фінансові потреби. Ощадні банки підтримували ці прагнення, не бажаючи, щоб для цієї ролі було створено нові установи. У 1953 році регіональні асоціації відновили центральну асоціацію, а в 1954 році відновив роботу центральний ощадний банк, що означало повернення до трирівневої структури сектора ощадних банків (Deeg, 1999. Р. 44–46).

У 1949 р. було засновано новий центральний банк німецьких кооперативів – *Deutsche Genossenschaftskasse (DGK)* у Франкфурті-на-Майні⁹. Частину його капіталу надали федеральний уряд та уряди земель (але вона не повинна була перевищувати 50%). Банк було звільнено від оподаткування, і став важливим каналом використання державних коштів, в тому числі і коштів Плану Маршала, для відбудови малого і середнього бізнесу.

У 1957–1958 роках відбулося декілька знакових подій: утворено Бундесбанк, німецька марка стала вільно конвертованою, скасовано контроль за рухом капіталу і обмеження щодо утворення філій банків, запроваджені на початку 1930-х. Після ухвалення закону про банки від 1961 року, що зберігав податкові привілеї ощадних банків, зростання ощадних депозитів у 1960-х призвело до зростання прибутків ощадних банків. Кооперативні і комерційні банки активно лобіювали більш справедливі умови конкуренції. У 1968 році федеральна урядова Комісія з питань конкуренції рекомендувала усунути деякі регуляторні переваги ощадних банків і поступово відмовитися від звільнення їхньої діяльності від оподаткування.

Нова ера в конкуренції загострила проблему ідентичності публічних ощадних банків і кооперативних банків, а також відстоювання їхніх регулятивних привілеїв. Із зростанням кооперативних банків і поширенням членства на різні соціальні групи цим банкам стало дедалі важче відрізнити себе від інших комерційних банків. Ощадні банки також шукали нове визначення своєї публічної місії. Зрештою, ці банки відповіли на виклики подальшим посиленням ринковості своєї діяльності. *Ощадні банки сформулювали нову місію: замість підтримки вразливих соціальних груп нею стало виконання корегуючої функції – забезпечення ефективною конкуренцією у банківській галузі.* Якщо ощадні банки позбавляли податкових привілеїв, вони відповідно відмовлялися і від обмежень, і в цьому їх підтримав міністр економіки К.Шіллер. На щорічному національному конгресі ощадних банків у 1969 році він висловив переконання, що оскільки ощадні банки є регіонально заякореними інституціями, вони повинні протидіяти економічній концентрації і підтримувати конкуренцію в банківській галузі. Ощадні банки сприяли посиленню конкуренції за рахунок поширення своєї діяльності на нові сегменти ринку, особливо міжнародний і великий вітчизняний бізнес. *По-перше*, ландесбанки почали розвивати міжнародні зв'язки, купувати іноземні банки. *По-друге*, ландесбанки стали більш активно здійснювати обслуговування великих

⁹ Reconstruction. *DZ Bank official website*. URL: https://www.dzbank.com/content/dzbank_com/en/home/dz_bank/profile/history.html

фірм. Вже на початку 1970-х ландесбанки торували шлях до елітного клубу великих банків (Deeg, 1999. P. 52).

Щодо кооперативних банків, то конкуренція змушувала їх укрупнюватися. На початку 1970-х відбувалося по кількасот злиттів кооперативних банків на рік. Зростання членства у кооперативних банках трансформувало ці банки. *До середини ХХ століття членами кооперативів були переважно власники бізнесу. Вже на початку 1970-х дві третини членів банківських кооперативів становили не підприємці, а наймані працівники. Наслідком стало зростання активності цих банків у сфері споживчого кредитування, тоді як початковою їхньою метою було комерційне кредитування. Зростання членства також змінило спосіб ведення бізнесу. Сутність кооперативу як тісно пов'язаної групи осіб, що здійснює взаємодопомогу, втрачалася. Ринково-орієнтований менеджмент набував ключового значення, але максимізація прибутку як первинна ціль не відповідала ідеалу кооперативів. Їхнє виживання як унікальних видів вимагало більшої кооперації і єдності в групі. З цією метою у 1971–1972 роках було утворено нову об'єднану асоціацію кооперативних банків Райффайзена і фольксбанків (банків Шульце-Деліча)¹⁰.*

У 1974 році кооперативні банки домоглися доповнень до Закону "Про кооперативи", що передбачали зняття ряду обмежень щодо діяльності цього класу банків, створюючи основу для їхньої подальшої універсалізації. Найбільшою зміною стала можливість вести бізнес не лише з членами кооперативу, якщо це в інтересах членів кооперативу. З огляду на зменшення спроможності членів кооперативів безпосередньо управляти банком, ради керуючих цих банків було наділено юридичною відповідальністю за дії банку (хоча цю раду обирали члени кооперативу). Ключовою ж відмінністю між кооперативними та іншими банками залишилися персональна (додаткова) фінансова відповідальність членів за зобов'язаннями банку. Цей принцип зобов'язував кожного члена вносити додатковий капітал пропорційно до числа акцій, що йому належать, у разі, якщо капіталу банку виявляється недостатньо для покриття збитків. Закон "Про банки" дозволяв зараховувати ці додаткові зобов'язання до капіталу кооперативних банків. Німецький уряд позбавив податкових привілеїв не лише ощадні банки, але й центральний кооперативний банк *DG Bank*. Як компенсацію, у 1976 році новим законом "Про центральний кооперативний банк" було скасовано більшість обмежень щодо його діяльності. Держава дозволила *DG Bank* надавати великі комерційні кредити і та здійснювати внутрішнє і міжнародне консорціумне кредитування, якщо це сприяє добробуту членів кооперативів. Вже у 1976 році *DG Bank* відкрив перші міжнародні офіси у Нью-Йорку і Гонконзі. Більше того, він отримав право приєднувати бізнес регіональних центральних інституцій кредитних кооперативів, перетворюючи їх на свої філії¹¹. Вперше в історії кооперативний банківський сектор отримав центральний банк з мінімальним державним контролем. З часом *DG Bank* став ще одним конкурентом

¹⁰ The Cooperative Financial Network Grows Together. *DZ Bank official website*. https://www.dzbank.com/content/dzbank_com/en/home/dz_bank/profile/history.html

¹¹ Ibid.

великим комерційним банком (Deeg, 1999. Р. 54–55). У 1980-х розпочався процес консолідації верхнього і середнього рівнів сектора кооперативних банків – регіональні центральні банки почали приєднуватися до національного *DG Bank*¹². Він завершився у 2016 році злиттям *DZ-Bank* і останнього кооперативного банку другого рівня – *WGZ-Bank AG* – центрального банку кооперативних банків німецької федеральної землі Північний Рейн-Вестфалія (Behr, Schmidt, 2015. Р. 12).

Таким чином, у відповідь на політику держави щодо стимулювання конкуренції у банківському секторі публічні ощадні та кооперативні банки посилили ринкову орієнтацію своєї діяльності. Для захисту своїх спеціальних привілеїв центральним та координаційним органам цих груп банків довелося шукати нові ідентичності кооперативних та публічних ощадних банків.

Комерційні банки у 1970-х роках постали перед проблемою конкуренції не лише з боку ощадних і кооперативних банків, що дедалі більше наближалися до універсальних, але й з боку іноземних банків, міжнародних ринків капіталу та самих великих підприємств. Глобалізація відкрила німецьким корпораціям нові податкові і бухгалтерські можливості для накопичення значних власних резервів. Інвестиційний бум в німецькій автомобільній галузі 1979–1983 роках був профінансований за рахунок самих автовиробників. Такі компанії, як Фольксваген і Сіменс, перетворили свої казначейські департаменти на так звані корпоративні банки, що надають фінансові послуги підприємству, його дочірнім структурам, а також іншим підприємствам (Deeg, 1999. Р. 84–85). Загострення конкуренції з британськими і американськими інвестиційними банками змушували німецькі банки зменшувати вкладення в окремі компанії, аби диверсифікувати ризики. Вплив банків на підприємства через наглядові ради зменшився також за рахунок зміщення повноважень від наглядових рад до менеджменту корпорацій. Великі банки почали переорієнтовуватися на кредитування малого і середнього бізнесу. З цією метою вони здійснювали реорганізацію, збільшуючи незалежність філій і зменшуючи число регіональних офісів. Це уподібнювало комерційні банки з розгалуженими мережами філій до двох банківських асоціацій (кооперативних і ощадних банків), що ще більше посилювало міжгрупову конкуренцію у банківському секторі Німеччини. На початку 1980-х знову загострилася боротьба між трьома групами банків за регуляторні й інституційні переваги.

Державна політика, спрямована на посилення конкуренції у банківському секторі Німеччини, тривала і в 1980-х роках. В кінці 1973 року Німеччина почала ослаблювати контроль за міжнародними потоками капіталу і цілковито скасувала його у 1981 році (Detzer et al, 2017. Р. 71–72). У 1981 році також було ухвалено Закон про зменшення субсидій, який скасовував решту податкових привілеїв ощадних і кооперативних банків. У 1984 році було ухвалено зміни до Закону "Про банки", які передбачали поступове зменшення можливості кооперативних

¹²The Merger That Created DZ Bank. *DZ Bank official website*.
https://www.dzbank.com/content/dzbank_com/en/home/dz_bank/profile/history.html
 ISSN 1811-3141. Економічна теорія. 2019. № 3

банків зараховувати до капіталу додаткові зобов'язання членів кооперативів (Deeg, 1999. Р. 57–60).

Європейська інтеграція породила нові виклики для німецьких ощадних і кооперативних банків. Перший виклик поставав у зв'язку із тим, що публічні фінансові інститути з особливими статусом не відповідали ідеології європейської фінансової інтеграції. У 1995 році Європейська комісія на вимогу приватних німецьких банків оголосила про перегляд статусу німецьких публічних банків – ощадних банків і ландесбанків, аби з'ясувати, чи не отримують вони несправедливу конкурентну перевагу завдяки гарантіям місцевих урядів за їхніми зобов'язаннями. Другий виклик пов'язаний з посиленням конкуренції з іншими європейськими банками.

Фінансова глобалізація і європейська інтеграція, розширюючи можливості для фінансування підприємств, особливо великих, штовхали фінансову систему Німеччини в напрямку конвергенції з англосаксонською моделлю, де у фінансуванні бізнесу домінують фінансові ринки. Це означає не лише зменшення ролі комерційних банків, але більш глибокі інституційні зміни в економіці. Фінансова система з домінуванням банків, а тим паче інститути "домашніх" банків підприємств і групових асоціацій кооперативних та ощадних банків були ключовим елементом моделі організованого капіталізму або координованої ринкової економіки в Німеччині, що сформувалася з огляду на специфіку процесу індустріалізації в країні. У національних економіках, де банки домінують у фінансовій системі, пристосування окремих фірм і секторів до зміни ринкових умов відбувається значною мірою через процес переговорів і координації між великими фірмами і банками (і певною мірою урядом та профспілками). Це пов'язано з можливістю банку і фірми діяти у взаємних довгострокових інтересах. У випадку Німеччини, як ми вже могли переконатися, особливу роль у процесах координації відігравали асоціації банків (Deeg, 1999. Р. 78). За фінансових систем, що спираються на фінансові ринки, пристосуванням фірм і секторів до економічних змін керують компанії, а типовим механізмом пристосування є злиття і поглинання.

У 1980-х стало очевидно, що успіх великих німецьких банків залежатиме від спроможності конкурувати з британськими і американськими інвестиційними банками. Тож великі німецькі банки почали домагатися розвитку німецького ринку цінних паперів через інституційні зміни і ринкову лібералізацію. Цю ініціативу підтримали великі фірми і німецький уряд. В очікуванні формування Спільного ринку і можливого валютного союзу міністр фінансів Німеччини на початку 1992 року представив концепцію *Finanzplatz Deutschland* – "Німеччина як фінансовий центр". Її цілями були: лібералізація німецького фондового ринку, гармонізація фінансового регулювання в межах ЄС і розширення фінансового регулювання у відповідь на появу нових фінансових інструментів і практик. Формально кампанію було розпочато на початку 1990-х, але заходи щодо лібералізації ринку цінних паперів у Німеччині здійснювали ще з 1985 року. У 1990, 1994 і 1998 роках було ухвалено низку законів, які стимулювали розвиток фінансових ринків. Розвиток фондового ринку отримав потужний стимул завдяки приватизації ряду

великих державних підприємств у 1990-х, включаючи *Lufthansa* (часткова приватизація у 1994 році, повна приватизація у 1997), *Deutsche Telekom* (1996). Зростання активності на фондовому ринку було пов'язано з придбанням іноземцями значних часток у великих компаніях, включаючи *Siemens*, *Deutsche Bank*, *E.On*, *Commerzbank*, *Deutsche Borse* (Detzer et al, 1999. P. 46, 66).

Німецькі банки виявили, що конкурентоспроможність у глобальному вимірі вимагає розвитку міжнародного інвестиційного банкінгу. *Deutsche Bank* з цією метою у 1989 році придбав провідний британський інвестиційний банк *Morgan Grenfell*; ландесбанк *WestLB* у 1990 році купив британський *Standard Charter*; *Drezdner Bank* у 1995 році поглинув британський *Kleinwort Benson* (Detzer et al., 1999. P. 60). У 1998 році *Deutsche Bank* за 10,1 млрд дол. придбав банк *Bankers Trust*, що зробило його на той момент найбільшим у світі банком за активами (Braithwaite, 2018).

Здавалося б, жодні внутрішні процеси в економіці не зможуть пересилити вплив глобальної фінансової лібералізації і євроінтеграції на зміну фінансової системи і моделі ринкової економіки в Німеччині. Проте у 1980-х в країні поширюється нова концепція виробництва, що передбачає: виробництво диверсифікованої продукції високої якості; гнучку автоматизацію; інтеграцію виробництва, технічного обслуговування і контролю за якістю; наймання і підготовку висококваліфікованої робочої сили. Цю концепцію ще називають *постфордизмом*, що вказує на перехід від масового виробництва стандартизованих товарів на величезних заводах до виробництва для спеціалізованих ринків на невеликих гнучких виробничих структурних одиницях¹³. *Банківська система стала важливим інституційним елементом німецької системи виробництва диверсифікованої високоякісної продукції*. Надаючи довгострокові кредити і пропонуючи стабільні довгострокові відносини, банки давали можливість фірмам здійснювати довгострокові інвестиції в дослідження і удосконалення продукції, у підготовку робочої сили і т.п. (Deeg, 1999. P. 112–113).

Оскільки концепція виробництва диверсифікованої високоякісної продукції спиралася на кооперацію між підприємствами великого та малого і середнього бізнесу, всі три групи банків у Німеччині виробили стратегію надання підприємствам малого та середнього бізнесу повного пакета фінансових і ділових послуг, що дістала назву *Allfinanz*. Вона передбачає, що банки не лише надають довгострокове фінансування, а й сприяють потоку нефінансових ресурсів до фірм, зокрема інформації: щодо технологій, управління бізнесом, бізнес-партнерів і ринки. Усі три групи банків в Німеччині придбали чи заснували консалтингові компанії і стали інформаційними й освітніми центрами для клієнтів із сегмента малого і середнього бізнесу. *Таким чином, усі три групи банків інтегрувалися в інституційні мережі, що підтримують стратегію виробництва високоякісної диверсифікованої продукції*. Звісно, кожна з них має при цьому власні конкурентні переваги. Великі

¹³ Definition of post-Fordism. *Collins English Dictionary*. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/post-fordism>

банки домінують на ринку експортного фінансування. Висока і стійка довіра вкладників до ощадних і кооперативних банків дає їм можливість надавати банківські послуги за нижчими цінами. Ощадні і кооперативні банки також мають потужні і часом ексклюзивні зв'язки з місцевими органами влади, торговельними асоціаціями, освітніми, дослідницькими та іншими інституціями.

Втім, одному із специфічних німецьких кредитних інститутів не вдалося адаптуватися до змін, пов'язаних із глобалізацією та євроінтеграцією. Йдеться про ландесбанки. Ощадні банки і ландесбанки, перебуваючи у публічній власності, отримували державні гарантії на випадок дефолту. Ландесбанки, створені як банки регіональних органів влади і клірингові банки для ощадних банків регіону, під тиском глобалізації і європейської інтеграції, що вимагали розвитку інвестиційного і міжнародного банкінгу, освоювали ці сфери бізнесу для групи ощадних банків. Державні гарантії здешевлювали вартість їхнього рефінансування на фінансовому ринку і давали можливість отримувати інвестиційні рейтинги, проти чого активно виступали приватні банки. Під тиском Європейської комісії державні гарантії для ощадних банків і ландесбанків було скасовано у лютому 2002 року. Відповідна домовленість між Німеччиною і ЄС передбачала, що власники ощадних банків і ландесбанків несуть відповідальність за зобов'язаннями цих інституцій, що виникли до 18 липня 2005 року, причому для всіх зобов'язань, що виникли до 18 липня 2001 року, це положення застосовувалося без часових обмежень, а для зобов'язань, що виникли пізніше, – лише якщо строк їхнього погашення не перевищує 31 грудня 2015 року¹⁴. Оскільки домовленість передбачала перехідний період, ландесбанки намагалися максимально використати можливість наддешевих за позичень під державні гарантії, після чого необхідно було інвестувати залучені суми. Вони почали активно скуповувати забезпечені іпотечками структуровані американські цінні папери, боргові інструменти і акції в регіонах, на яких недостатньо знали, адже ці інструменти приносили набагато вищу дохідність, ніж інвестиції в Німеччині¹⁵. Хоча більшість німецьких банків почали позбуватися ризикованих іноземних активів у 2007 році, ландесбанки нарощували свої портфелі таких цінних паперів і в 2008 році (Detzer et al., 2017. P. 22).

Під час глобальної фінансової кризи 2008–2009 років ландесбанки, великі комерційні банки та деякі інші кредитні інститути в Німеччині потрапили в скруту не через внутрішні безнадійні кредити чи внутрішню фінансову кризу, – усі вони або придбали токсичні іноземні продукти, або були пов'язані з іноземним тіньовим банківським сектором. Зокрема, понесли значні збитки і потребували державної підтримки 4 з 12 існуючих на момент початку кризи ландесбанків: *HSH Nordbank*,

¹⁴ Germany agrees on the implementation of the understanding with the Commission on State guarantees for Landesbanken and Savings Banks. *Official website of the European Union*. 2002. February 28. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-02-343_en.htm

¹⁵ Germany's banking system: Old-fashioned but in favour. *The economist*. 2012. November 10. URL: <https://www.economist.com/finance-and-economics/2012/11/10/old-fashioned-but-in-favour>

BayernLB, SachsenLB и *WestLB* (Behr, Schmidt, 2015. P. 18). У 2007 році частка ландесбанків в активах банківської системи досягла максимуму – 20,81%, але після кризи почала падати і в кінці 2017 року становила лише 11,11%. Потребували державної підтримки і два з трьох найбільших комерційних банків. *Commerzbank* було частково націоналізовано, а у серпні 2008 року відбулося злиття з *Commerzbank* ще одного банку з великої трійки – *Dresdner Bank* (Detzer et al., 2017. P. 199). *Deutsche Bank*, хоча і зумів пережити глобальну фінансову кризу без державного втручання, залишається дуже низькоприбутковим через край невдалу інвестиційну діяльність¹⁶ (*The economist*, 2018).

Регіональні ощадні і кооперативні банки пережили кризу практично неушкодженими: вони зберегли прибутковість і наростили кредитний портфель. Це завдячує їхній консервативній бізнес-моделі, стабільній депозитній базі, тісним взаємовідносинам з клієнтами і законодавчій забороні здійснювати багато видів ризикованої діяльності. Кількість кредитних кооперативів після кризи зменшилася з 1232 у 2007 році до 917 у 2017, але частка в активах банківської системи залишилася майже незмінною (11,74% у 2007 році і 11,48 у 2017), а частка в кредитах небанківському сектору навіть зросла з 12,62% у 2007 році до 16,44% у 2017. Кількість ощадних банків зменшилася з 446 у 2007 році до 391 у 2017, але частка в активах банківської системи зросла з 13,7% у 2007 році до 15,47% у 2017, а частка в кредитах небанківському сектору зросла з 18,59% у 2007 році до 23,45% у 2017. Ощадним і кооперативним банкам після кризи вдалося досягти значно вищої прибутковості, ніж комерційним банкам. Як зазначають експерти McKinsey&Company, це завдячує високим темпам зростання кредитування цими установами і низьким витратам, пов'язаним з формуванням резервів за ризиками. Вищі від середніх по країні темпи нарощування кредитування населення ощадними і кооперативними банками були забезпечені підвищенням попиту на іпотечні кредити в умовах зростання доходів і наднизьких відсоткових ставок внаслідок стимулюючої політики ЄЦБ. В корпоративному бізнесі ощадні каси і кооперативні банки отримали переваги від ужорсточення практики кредитування іншими банками і стійкого попиту на кредити з боку їхніх основних клієнтів – малих і середніх підприємств, яких менше вразила глобальна фінансова криза (Koch et al., 2016. P. 22).

Станом на кінець 2017 року банківська система Німеччини включала 1631 кредитну установу, зокрема: 263 комерційних банки (з яких 4 великих банки, 153 національних, регіональних і місцевих банки і 106 філій іноземних банків); 391 ощадний банк; 8 ландесбанків; 917 кредитних кооперативів, 13 державних і приватних іпотечних банків, 19 кредитних установ зі спеціальними функціями (куди серед інших входять банки розвитку, а з липня 2016 року до цієї групи належить центральний банк кооперативних банків *DZ Bank AG*), 20 будівельних і позичкових асоціацій.

¹⁶ Dismantling Deutsche Bank Should one of the world's largest banks be wound down? *The economist*. 2018. April 19. URL: <https://www.economist.com/business/2018/04/19/should-one-of-the-worlds-largest-banks-be-wound-down>

Сектор ощадних банків має трирівневу асоціаційну структуру. На першому рівні знаходяться ощадні банки. Ці банки є юридично незалежними банківськими організаціями, але їхніми власниками є місцеві органи влади. У своїй діяльності вони керуються федеральними банківськими законами і нормами регулювання, а також законами федеральних земель про ощадні банки. Публічний мандат ощадних кас можна підсумувати таким чином: 1) забезпечення достатнього фінансування для всіх клієнтів, незалежно від особистого доходу і фінансової ситуації, особливо малих і середніх підприємств регіону; 2) сприяння заощадженням; 3) підтримка конкуренції; 4) використання прибутків для нарощування капіталу і неприбуткові цілі (для потреб громади); 5) використання частини прибутків на соціальні, культурні, мистецькі, спортивні, наукові, освітні цілі (Civitas, 2013. Р. 13).

Другий рівень ощадних банків – це регіональні асоціації ощадних банків і регіональні банки, відомі як ландесбанки – банки земель. Ландесбанками володіють уряди земель і регіональні асоціації ощадних банків відповідних земель. Вони обслуговують уряди відповідних федеральних земель, конкурують з банками за межами групи ощадних банків, допомагають місцевим ощадним банкам у наданні численних банківських послуг, які ці банки самі можуть надавати – або через регулятивні обмеження, або через брак масштабу (Deeg, 1999. Р. 30).

Третій рівень сектора ощадних банків становлять Німецька асоціація ощадних банків (Deutscher Sparkassen- und Giroverband, DSGV) і Deka Bank. DSGV фінансується регіональними асоціаціями ощадних банків і ландесбанками. Вона представляє інтереси групи ощадних банків під час обговорення законодавства і банківського регулювання на національному та міжнародному рівнях та визначає загальну стратегію групи¹⁷. Deka Bank – центральна установа й інвестиційний підрозділ групи ощадних банків, акції якого належать Асоціації німецьких ощадних банків. Deka Bank було утворено від злиття у 1999 році інвестиційної компанії Deka, заснованої у 1956 році, і Deutsche Girozentrale (Клірингового центру німецьких ощадних банків), створеного у 1918 році¹⁸. Deka Group в кінці 2017 року був на одинадцятому місці за величиною активів у банківській системі Німеччини¹⁹.

Група кооперативних банків має дворівневу асоціаційну структуру. Перший рівень становлять кредитні кооперативи, які належать їхнім членам. Їхня діяльність регулюється Федеральним законом про кооперативи, що надає їм спеціальні привілеї і ставить спеціальні вимоги. На другому рівні – DZ Bank AG (Deutsche Zentral-Genossenschaftsbank) – другий за розміром активів банк у Німеччині – центральна інституція кооперативних банків та корпоративний і інвестиційний банк.

До групи банків із спеціальними функціями належать банки розвитку. Найважливішим фінансовим інститутом розвитку у Німеччині є

¹⁷ Mission & objectives. *The Deutscher Sparkassen- und Giroverband official website*. URL: <https://www.dsgv.de/en/facts/about-us.html>

¹⁸ Overview of the Deka Group. *Deka-Gruppe official website*. URL: <https://www.deka.de/deka-group/about-us/profileProfile>

¹⁹ Banks in Germany. *Banks around the World*. URL: www.relbanks.com/europe/germany

Kreditanstalt für Wiederaufbau (KfW) – Кредитна установа відбудови, що станом на кінець 2017 року була третьою за величиною активів у банківській системі країни. Після Другої світової війни чверть житлового фонду і п'ята частина промислових і комерційних підприємств лежали в руїнах. Оскільки, як ішлося вище, союзники розділили великі банки, які активно підтримували нацистів, на менші регіональні банки, їм потрібна була інша центральна фінансова установа, яка б координувала і фінансувала відбудову. Так, у 1948 році з'явився *KfW*. В другій половині 1950-х, коли післявоєнні голод і нестатки залишилися позаду, Банк відбудови почав виконувати нові функції – експортне фінансування, фінансування екологічних проектів та малого і середнього бізнесу. У 1980-х глобалізація ринків капіталу відкрила *KfW* нові можливості для рефінансування. У 1990-х ключовим напрямом діяльності *KfW* стало фінансування реконструкції Східної Німеччини після возз'єднання. У 2000-х роках банк *KfW* перетворюється на групу *KfW*, куди увійшли інші фінансові інститути розвитку²⁰. Капітал банку на 80% належить федеральному уряду, а на 20% – урядам земель²¹. *KfW* покриває 90% потреби у запозиченнях за рахунок випуску облігацій, які згідно із законом про *KfW* гарантує уряд, завдяки чому група має найвищий кредитний рейтинг. Від імені держави *KfW* є держателем пакетів акцій у ряді корпорацій, таких як *Deutsche Post*, *Deutsche Telekom* і *Commerzbank*.

На рис. 1 показано еволюцію структури банківської системи Німеччини з 1955 року. Як бачимо, посилення внутрішньої конкуренції в банківському секторі у 1960-х спричинило більш потужну консолідацію у сегменті ощадних банків, аніж лібералізація потоків капіталу і посилення зовнішньої конкуренції у 1980-х та процесів євроінтеграції у 1990-х та 2000-х. Навпаки, в сегменті кооперативних банків хвиля консолідації під дією внутрішніх чинників у 1960-х роках була набагато слабшою і коротшою, ніж у 1990-х і на початку 2000-х. З 1990 року відбувається неухильне зменшення кількості кооперативних банків: з 3049 у 1990 році до 2591 у 1995, 1792 у 2000 році, 1294 у 2005 році і 917 у 2017. Число комерційних банків зменшилося з 352 у 1965 році до 263 у 2017. Кількість ландесбанків зменшилася з 13 у 2000 році до 8 у 2017.

На рис. 2 наведено наші розрахунки щодо частки різних типів банків у кредитах, наданих банківською системою Німеччини небанківським інститутам (сюди входять кредити реальному сектору, домогосподарствам, державі, небанківським фінансовим установам). Частка комерційних банків зросла з 23,89% у 1970 році до 30,49% у 2017. Частка ощадних банків впала з 22,76% у 1970 році до 18,24% у 2008 – на початку глобальної економічної кризи, але відтоді постійно зростає, досягши у 2017 році 23,45%. Частка кооперативних банків та їхніх центральних установ зросла з 9,21% у 1955 році до 14,85% у 1995, а відтоді до 2009 року коливалася в межах 12–13%. Із 2009 року вона

²⁰ KfW by decade. *KfW official website*. Url: <https://www.kfw.de/KfW-Group/About-KfW/Identit%C3%A4t/Geschichte-der-KfW/KfW-Jahrzehnte/>

²¹ KfW presents itself. A presentation about KfW and its tasks. As of January 2019. *KfW official website*. URL: https://www.kfw.de/PDF/Download-Center/-Konzernthemen/KfW-im-%C3%9Cberblick/GP_2014_deutsch_112014_final-2.pdf

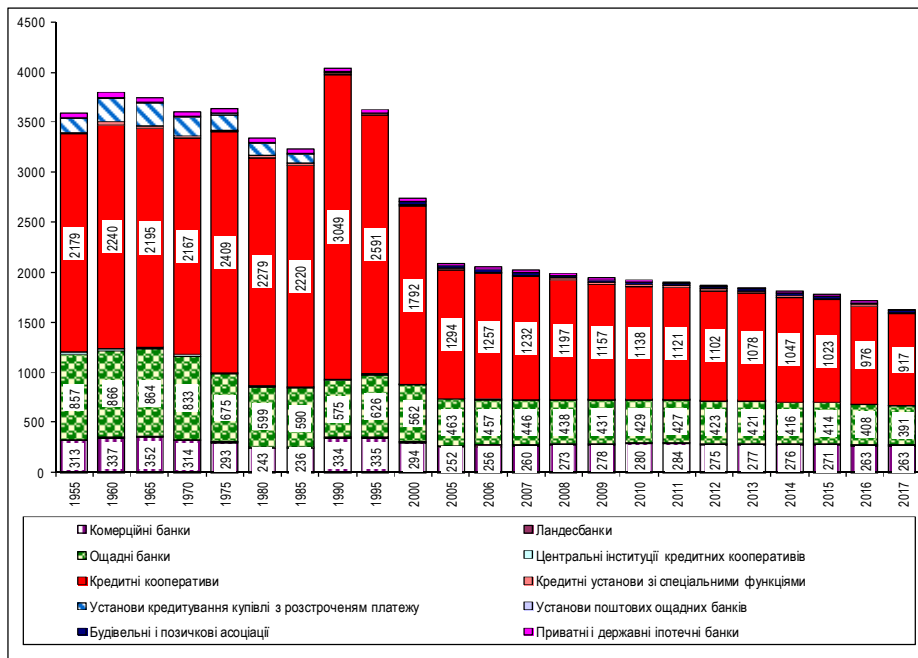

Рисунок 1. Структура банківської системи Німеччини, 1955–2017 роки

Джерело: побудовано автором за даними Bundesbank Monthly Report, different issues.

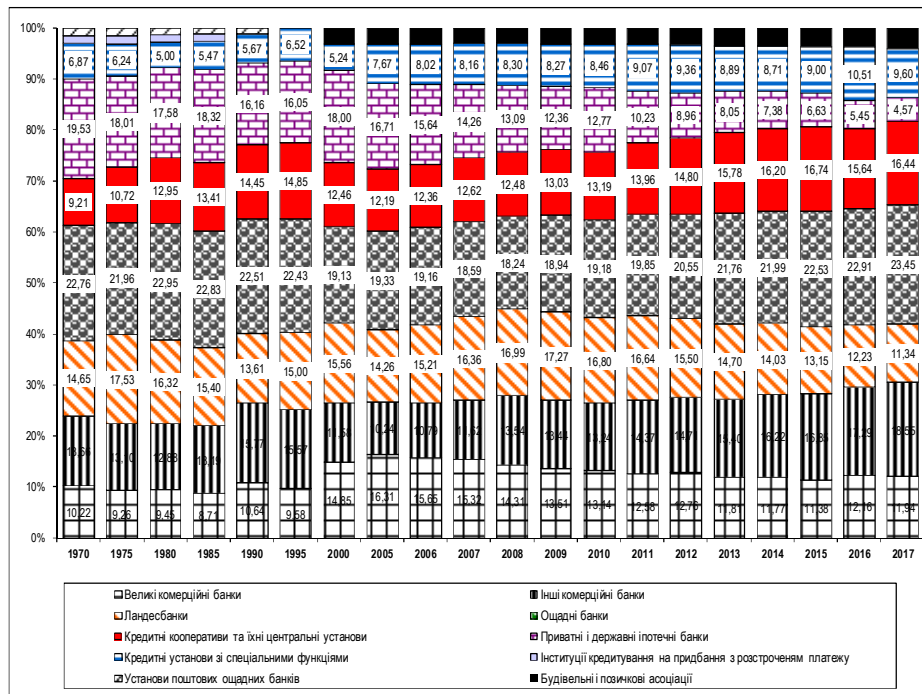

Рисунок 2. Частки різних типів банків у кредитах, наданій банківською системою Німеччини небанківським інститутам (реальному сектору, домогосподарствам, державі, небанківським фінансовим установам), 1970–2017, %

Джерело: розраховано і побудовано автором за даними Bundesbank Monthly Report, different issues.

зростає (незначне падіння з 2016 року пов'язане зі статистичним фактором – переведенням *DZ Bank* до групи кредитних інституцій зі спеціальними функціями), в кінці 2017 року цей показник становив 16,44%. Частка банків зі спеціальними функціями зростає з початку 2000 років (у 2000 році вона становила 5,24%, а у 2017 році – 9,6%). Частка ландесбанків досягла максимуму – 17,27% у 2009 році, а в 2017 році становила 11,34%.

На рис. 3 зображено результати наших розрахунків щодо динаміки часток в кредитах небанківським інститутам банків, у яких отримання прибутку не є основною чи єдиною статутною ціллю. Як бачимо, сукупна частка таких установ протягом 1970–2017 років коливалася в межах від 52,4 до 61,4%. З 2012 року вона не опускається нижче 60%. Це означає, що при видачі 60% кредитів ключовими є не міркування прибутковості, а ширші цілі.

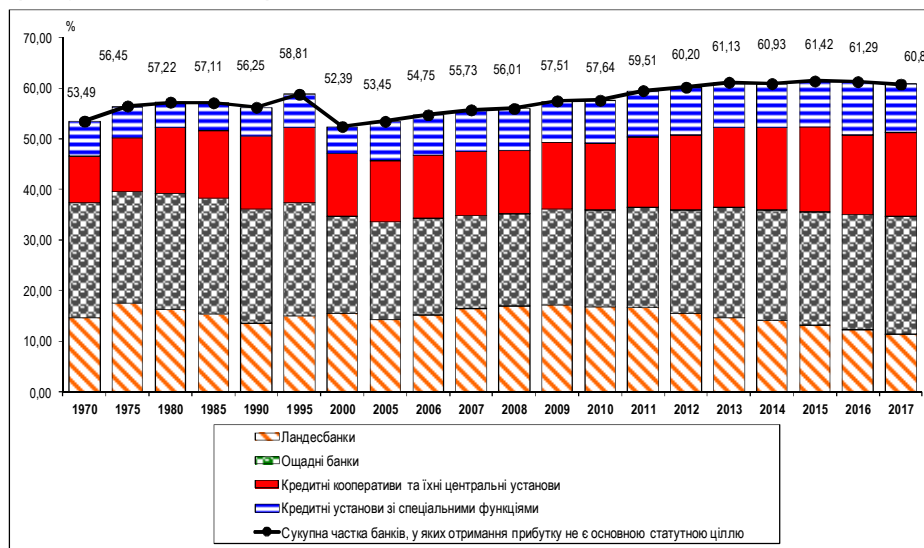

Рисунок 3. Частки в кредитах небанківським інститутам банків, у яких отримання прибутку не є основною чи єдиною статутною ціллю, 1970–2017 роки, %

Джерело: розраховано і побудовано автором за даними Bundesbank Monthly Report, different issues.

Отже, у Німеччині збережено особливу національну модель банківської системи з такими особливими рисами:

1. Отримання прибутку не є основною чи єдиною статутною метою більшої частини банківської системи Німеччини. Банки з державним капіталом мають мандат на підтримку місцевої (ощадні банки), регіональної (ощадні і ландесбанки), чи національної економіки (група *KfW*). Основною метою кооперативних банків є підтримка бізнесу їхніх членів.

2. Регіональний принцип, якому слідуєть ощадні і кооперативні банки. Згідно з цим принципом, банки здійснюють операції в межах своїх адміністративних територій. Це, *по-перше*, створює рівний доступ до фінансових послуг, а, *по-друге*, обмежує конкуренцію в межах відповідних банківських груп. Втім, хоча конкуренція в межах груп обмежена, конкуренція між групами є дуже потужною.

3. Майже всі німецькі банки є універсальними банками.

4. На ринку корпоративних банківських послуг досі превалюють тісні відносини між банками і клієнтами. Хоча таких відносин вже немає між великими банками великими клієнтами, але модель відносин клієнт – домашній банк збережено для малого і середнього бізнесу (стратегія *Allfinanz*).

Існування специфічної моделі банківської системи зумовлює такі особливості банківського ринку в країні:

1) позитивним наслідком обмеженої орієнтації на прибуток і диверсифікованої правової структури та структури власності є стабільність німецької банківської системи (після Другої світової війни і до глобальної фінансової кризи у Німеччині не було великих банківських криз);

2) ступінь концентрації банківського сектора є низьким за міжнародними стандартами;

3) значною мірою через потужну міжгрупову конкуренцію рівень прибутковості німецьких банків є низьким за міжнародними стандартами.

Таким чином, інтеграція банків в інституційні мережі, що підтримують стратегію виробництва диверсифікованої продукції високої якості, дала можливість зберегти у Німеччині особливу структуру банківської системи в умовах потужного глобалізаційного та євроінтеграційного тиску у напрямі переходу на англосаксонську модель фінансової системи.

Ще якихось двадцять років тому банківські системи майже всіх європейських країн склалися з подібних до німецьких трьох груп. Відтоді в межах процесу інтеграції і гармонізації фінансових систем вони почали реформи, які привели до втрати їхніх інституційних особливостей (*Behr, Schmidt, 2015. P. 20–21*). Міжнародний валютний фонд пропонував відповідні зміни й Німеччині. Скажімо, у Технічній записці щодо структури банківського сектора у 2011 році рекомендувалося залучення приватного капіталу до державних банків, що дозволило б покращити моніторинг банківської діяльності, посилити стимули до підвищення ефективності, збалансування ризику і прозорості. В документі посилаються на те, що зменшення участі держави в банківському секторі зазвичай приводить до покращення показників адекватності капіталу, прибутковості і ризиковості (*IMF, 2011*).

Збереження моделі трьох основних груп банків в Німеччині було б неможливим без створення державою відповідного інституційного середовища і проведення сприятливої економічної політики. Держава відіграла ключову роль у створенні і збереженні у Німеччині банківської системи, заснованої на трьох групах банків. Первинним мотивом федерального і місцевих урядів був захист нижчих класів, фермерів і малого бізнесу як важливих інститутів німецького економічного і соціального порядку. Другим мотивом було мінімізувати економічну концентрацію і обмежити вплив великих комерційних банків, стимулюючи конкуренцію між банками. Для урядів земель важливою є роль ощадних банків як інститутів, що підтримують їхню автономію, а отже, федералізм як такий. Тож держава всіляко підтримувала локально-орієнтовану банківську систему, конкурентну до комерційного банківського сектора. Як було показано вище, німецький уряд поступово обмежував преференції ощадних і кооперативних банків, але при

цьому зберігав їхній особливий статус за умови, що вони адаптують до вимог часу і реалізують свою особливу місію. І, зрештою, інтегральною місією усіх розглянутих специфічних банківських інститутів є економічна і соціальна інтеграція суспільства, тобто вони є інститутами стабільності і підтримки довіри в найширшому сенсі. Глибока диверсифікація, яка стосується не лише організаційної форми і форми власності, але й місій та цілей банківських інститутів, захищає від ризиків, пов'язаних із масовим слідуванням "найкращій практиці", яке часто закінчується кризами.

Надходження до редакції 10.09.2019 р.

NATIONAL MODEL OF THE GERMANY BANKING SYSTEM: FORMATION, EVOLUTION AND PROSPECTS UNDER GLOBALIZATION

Tetiana Krychevska

Author affiliation : PhD in Economics, Leading Researcher, Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Science of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Email: tetyanakrychevska75@gmail.com

The purpose of the article is, based on the logical and historical analysis of the development of the German banking system, to identify the factors for the formation of financial intermediaries involved in the national economy model and the conditions for their resilience and the ability to transform in the context of existential challenges, in particular globalization and integration processes. The specifics of the German national banking system: powerful family banks, large universal banks, public savings banks and cooperative banks, united in the associations, financial institutions of development was largely determined by the nature of political institutions and industrialization in the country. The prolonged political fragmentation, limiting the possibilities of raising capital, led to the emergence of powerful trading private family banks and public participation in the creation and functioning of banks. Late industrialization and lack of infrastructure contributed to the emergence of large vertically integrated enterprises and large banks, closely linked with them. The ideals of the Reformation, in particular, the rational organization of life and thrift, as well as the propensity of the German government to revolution from above, contributed to the formation of public savings banks to prevent the revolutionary movement. Powerful cooperative movement is also largely due to state policy: in particular, to the moment of the formation the first rural cooperative banks, most peasants already had experienced participating in federal-financed farmers associations. The survival of universal banks, public savings banks and cooperative banks in the context of financial globalization, pushing financial systems to converge with the Anglo-Saxon model, became possible due to the preservation of the "customer-home bank" (lost for large customers) model for small and medium-sized businesses and integration in the model of production of diversified high-quality products, requiring close cooperation between enterprises of large and small and medium-sized businesses. The condition for the survival of cooperative and savings banks was the associational structure, where the central and regional institutes added professionalism, expanded the range of possible operations and searched for new identities under existential challenges. The motives of the state in preserving the institutions of public savings and cooperative banks at different stages were: protection of artisans, farmers and small businesses as important institutions of the German economic and social order; minimizing economic concentration; stimulating competition between banks; supporting federalism through a locally-oriented banking system. The aggregate share of loans to non-banking institutions of banks where profit earning is not the main (or only) statutory goal, according to our calculations, ranged from 52.4% to 61.4% during the years 1970-2017, and from 2012 it does not

fall below 60 %. The general mission of public savings, cooperative banks and financial developmental institutions is the economic and social integration of society, support for the federal state system, that is, they are institutes of stability and trust in the broadest sense.

Key words: national model of banking system, universal banks, public savings banks, cooperative banks, associations, industrialization, globalization, trust.

JEL: N23, N24.

References

1. Behr, P., Schmidt, R. (2015). The German Banking System: Characteristics and Challenges. *SAFE Policy Center White Paper*. 32.
2. Braithwaite, T. (2018). Deutsche Bank – 20 years after the deal that sealed its fate. *Financial Times*. November 30. Retrieved from <https://www.ft.com/content/d7a012a2-f3d1-11e8-ae55-df4bf40f9d0d>
3. Davies, G. (2002). *A History of Money From Ancient Times to the Present Day*. Cardiff: University Of Wales Press.
4. Deeg, R. (1999). *Finance Capitalism Unveiled: Banks and the German Political Economy*. Ann Arbor: University of Michigan Press. doi: <https://doi.org/10.3998/mpub.15451>
5. Detzer, D. et al. (2017). *The German Financial System and the Financial and Economic Crisis*. Berlin: Springer. doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-56799-0>
6. Ferguson, N. (2018). *The Square and the Tower: Networks, Hierarchies and the Struggle for Global Power*. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
7. Gershenkron, A. (1962). Economic backwardness in historical perspective. In: *A book of essays*. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press.
8. IMF, (2011). *Germany: Technical Note on Banking Sector Structure*. December. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2016/12/31/Germany-Technical-Note-on-Banking-Sector-Structure-25460>
9. Koch, Ph., Flötotto, M., Weigl U., Schröck G. (2016). *The road ahead – Perspectives on German banking*. McKinsey&Company. March. Retrieved from <https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Industries/Financial%20Services/Our%20Insights/The%20road%20ahead%20Perspectives%20on%20German%20banking/The-road-ahead-Perspectives-on-German-banking.ashx>
10. Krychevska, T. Monetary policy as an instrument of balancing reproduction processes in the economy. *Reproduction dynamics of economic systems: institutions and activities*. Ed. Grytsenko, A. Kyiv: NAS of Ukraine, Institute for economics and forecasting. Retrieved from <http://ief.org.ua/docs/mg/297.pdf> [in Ukrainian].
11. Prinz, M. (2002, July). *German Rural Cooperatives, Friedrich-Wilhelm Raiffeisen and the Organization of Trust 1850-1914. XIII IEHA Congress. Buenos Aires*.
12. Schnabel, I. (2004). The German Twin Crisis in 1931. *The Journal of Economic History*. 64, 3, 822–871. doi: <https://doi.org/10.1017/S0022050704002980>
13. *The German Sparkassen (saving banks): a Commentary and Case Study (2013)*. *Civitas*. Retrieved from <https://www.civitas.org.uk/content/files/SimpsonSparkassen.pdf>
14. Weber, M. (1990). The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. In Weber, M. *Selected Works*. Moscow: Progress. 61–272 [in Russian].
15. Wolf, H. (1896). *People's Banks: A Record of Social and Economic Success*. London: P.S. King and Son.